

Magyarország és a Balkán – Pécs a Balkán kapuja?¹

Pap Norbert²

Napjainkban kiújulni látszik az a régi vita, hogy Magyarországnak mi a helye Európában és a Világban, milyen feladatokat kell/kellene betöltenie, miféle stratégiát kövessen. Ezen belül pedig szomorúan látjuk, hogy Pécs, mely 2010-ben Európa Kulturális Fővárosa lesz ugyancsak súlyos identitásválsággal küzd, hiszen legalábbis eddig (2009 eleje) nem sikerült megtölteni hiteles tartalommal a nyertes pályázatban szereplő "határtalan város" és a "Balkán kapuja" jelzőket. A tanulmányban ezekre a kihívásokra próbál a szerző valamiféle válaszokat megfogalmazni.

1. A Balkán szerepe és jelentősége

Az elmúlt két évtizedben Európa egységesülésével, illetve abban nagy késedelmet szenvedő, esetleg az ebből a folyamatból hosszabb időre kimaradó, délkelet-európai térség államainak sajátosságai, mássága felveti a térség Európához való kapcsolódásának jellegét is.

Az európaiság koronként változó tartalmú fogalom. Éppen ezért a mindenkori releváns európai tér is változó határok között jelenik meg, az európaiság változó elterjedésének megfelelően. Az általános európai karaktervonásokhoz adódott partikuláris sajátosságok, melyek a regionális különbségtételt indokolják ugyancsak történeti kategóriák. Kialakulnak és elhalnak, de létpályájukon is állandóan változik jelentőségük. Jellegadóbból színezőelemmé, sajátos helyi ízből struktúráteremtővé alakulhatnak.

Strabon – az ókori regionális földrajz legnagyobb római kori mestere – az i. sz. 1. században írt munkájában, a "Geographikában" az ismert világot három kontinensre osztotta: Ázsiára, Lybiára és Európára. Ekkorra már a tércategóriák különböző struktúrákat, társadalmi modelleket fejeztek ki, és a "földrajztudományba" bevonult az ún. Európa-probléma.

Mi tehát Európa, és mi legyen a tartalma? Egységben célszerű elképzelnünk, vagy inkább tartózkodjunk a politikai homogenizálódástól?

Az európai értékeket évszázadokon át az iszlám, leginkább az oszmánok fenyegették, összefogásra készítette a keresztény hatalmakat. Európát nem utolsósorban ezzel a nagyrészt ázsiai, „Keleti”, részben viszont „délkelet-európai” hódító hatalommal szemben fogalmazták meg.

Közben hatalmas szélsőségek között fogalmazták meg Európa eszméjét az általános filozófiai gondolkodás keretében. A spektrum az Európa egységét egy uralkodó uralma alatt elképzelő és kívánó Dante-től az európai egységet „erkölcsi lehetetlenségnek” tekintő Montesquieu-ig terjed. Utóbbi vezeti be azt a politikai földrajzi közhelyet, hogy míg Ázsia a birodalmak tere, addig Európa megosztott tér. Legfőképpen azonban érveket sorol fel arra, hogy Európát miért nem lehet, vagy miért nem célszerű egyesíteni egy államban (pl. a nagy távolságok, az információáramlás nehézsége, klimatikus, morfológiai adottságok stb.).

A földrajztudományban Alexander von Humboldt fogalmazta meg, hogy Európa nem más, mint Ázsia nagy nyugati félszigete, ezzel a 19. században a világ túlnyomó részét

¹ Készült az OTKA T49291 című kutatás keretében.

² Dr. Habil. Pap Norbert PhD, tanszékvezető egyetemi docens, a PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja igazgatója.

kolonizáló kontinens tértartalma relativizálódott. Egyben az Ázsiához kapcsolódó viszony, főleg a különbözőség, illetve a kapcsolódás kérdése újra reflektorfénybe került. A kapcsolati területek részben felértékelődtek, részben a közvetítő szerep révén magukra vonták a tudományos kíváncsiságot.

A Balkán-félsziget, a topográfiai Délkelet-Európa alapvető politikai földrajzi dilemmája az Ázsiához való kötődéssel, illetve azzal kapcsolatban ragadható meg. A „legsötétebb Európa” eszméje, az ázsiai hatások feltartóztatásával kapcsolatos küldetés, máskor pedig a közvetítő szerep az, ami történelme során végigkísérte a térséget. Ezért alapvetőek azon funkciói, melyek az itt keresztülhaladó utakkal, a térségen áthaladó migráció kezelésével, a nagyhatalmi játszmákkal a délkelet-európai ütközőterületért folytak és úgy tűnik, folynak tovább.

Érdeemes végiggondolnunk a földrajzi elhatárolás kérdéskörében az Európához tartozás és a szinte minden tekintetben az ellentétpárjának tekintett Balkánhoz tartozásnak a minőségi tartamát, illetve különbségeit.

Annak a sajátos feltételrendszernek, aminek "európaiság" a neve, meghatározására sokan tettek már kísérletet. Mégis, konszenzus a kérdésben ez idáig nem alakult ki. Sejtésünk szerint nem is fog mindaddig, amíg az európainak nevezett térségben jelentőséggel fog bírni az Európához tartozás, vagy az azon kívül maradás.

A vizsgálatok figyelembe vehettek természeti, népsűrűségi-urbanisztikai, nyelvi-etnikai, történeti-kulturális, gazdasági, politikai, biológiai-genetikai, pszichológiai és antropológiai érveket egyaránt. Számunkra különösen azért fontos ennek a kérdésnek a tisztázása, mert a számbavett tényezők elterjedése kijelöli azt (vagy azokat) a törésvonalakat, melyek Európát más területektől elválasztják, illetve Délkelet-Európát, illetve a Balkánt mint tércategóriát értelmezni segítenek.

A Balkán és a „balkániság” minőségét ebben a kontextusban érdemes értelmezni. A természeti tájban a megművelt európai kultúrtájjal szemben a vad, természeti állapot, a pásztorkodásra használt hegyvidék képe jelenik meg uralkodó sztereotípiaként. A települések képe az elterjedt vélekedés szerint keleties és gondozatlan.

A balkáni társadalmak – a közkeletű vélekedés szerint – kulturális jellegükben keletiesek. Ez a leginkább meghatározó kép, amiben az „európaiak” megragadják a különbséget. Alapja a vallási sokszínűség, a nagy létszámú, századok óta jelenlévő iszlám csoportok és az oszmáni időszakból megmaradt számos szokás. A társadalom szövete valóban sok tekintetben különbözik, például a nemzeti közösségben gondolkodás, nem utolsósorban a Közép-, vagy a különösen Nyugat-Európához képest később bekövetkezett nemzetté válási folyamat miatt más jellegű, illetve sokkal intenzívebben megélt. Az individualizáció kevésbé jellemzi a térség társadalmait. A háborús erőszak másféle cementet képez ezen társadalmakban, mint a nyugatiakban.

A politikai berendezkedést a tekintélyelv határozza meg, a konfliktusok elintézési módja az európai közvélekedés szerint az erőszak. A demokratikus berendezkedés a Balkánon több esetben az európai demokráciáknak a paródiája csupán. Az európaiság sok tekintetben összeforrott a gazdagság, a jómód jeleivel, amivel szemben a balkáni társadalmak a szegénység, illetve a szélsőséges jövedelmi és vagyoni helyzet képét mutatják.

Láthatjuk, hogy a balkániság ismerveit szinte minden tekintetben az Európához tartozással ellentétben fogalmazták, illetve fogalmazzák meg. A „balkániság” nem létezhet az „európaiság” nélkül. Az „európaiság” viszont nem értelmezhető az Európa és Ázsia közötti különbségtétel nélkül. A Balkán kultúrföldrajzi területi kategóriáját alapvetően az Ázsia és Európa közötti kapcsolati terület jelleg határozza meg.

Összegzés: Az Ázsia irányában betöltött közvetítő területi jellege a megítélésében azt eredményezte, hogy mint a „legsötétebb Európa” jelent meg a középkor óta, illetve jelenik meg napjainkban is az európai közvéleményben. A balkáni térséggel folytatott

pécsi kutatóközpont vizsgálatai szerint a magyar társadalom többsége is osztja ezt a sztereotíp nézetet. A Balkán megűtlésében egy földrajzi adottság, mégpedig „ázsiai jellege” meghatározó szerepet játszik. A „balkániság” is az „európaiság” kategóriájával, minőségével és attribútumaival szemben fogalmazódik meg és az „ázsiaiság”-ból vezethető le legtisztábban.

2. Pécs, mint balkáni kapuváros?

Magyarországnak az első világháborút követően kialakult határai között a földrajzi értelemben vett déli kapcsolatrendszer két irányító városa Szeged és Pécs. Mindkét várost illetően már korán felismerték lehetséges szerepüket és vizsgálták helyzetüket.

A kérdés manapság az, hogy mennyire válik képessé egy város a mögöttes térség (itt a régió) ügyeiben vezető településként, régióként megjelenni, az ebből származó előnyöket hasznosítani? A vezetés egyben feladatokat, ráadásul részben nemzetközi feladatokat is jelent.

A verseny, korunk regionalizációs, decentralizációs és dekoncentrációs folyamataiban a mind erősebb és teljesebb regionális szerepkörért, a regionális funkciókért (*ami itt azt jelenti, több megyére kiterjedő vonzás, szerep*) folyik a vizsgálati körben.

A régióközponti szerep kapcsán végzett vizsgálatok másodelemzése révén megállapíthatjuk, hogy az elműlt évtized Pécs számára első látásra, mint egy sikertörténet jelenik meg. Ha azonban jobban átgondoljuk, a helyzet meglehetősen ellentmondásos. A regionális funkciókban végbement fejlődésének hatása nem az egész magyarországi városhálózat viszonyaira terjed ki, hanem csupán a régióközponti szerepkörért folytatott városverseny eredményét befolyásolta döntően. Az eddigi vizsgálatok eredményeit nem célszerű abszolutizálni, mert bár a regionális funkciók sok tekintetben befolyásolják a települések életét, de az élıhetőségnek csupán bizonyos területeit fedik le.

Pécs gazdaságának szerkezete, versenyképessége, nemzetközi integráltsága, a foglalkoztatási lehetőségek, főként pedig annak bővülése, a helyi jövedelmi viszonyok hosszú távon épp olyan erős hatást gyakorolnak a város életére, mint a regionális funkciók.

Összességében elmondhatjuk, hogy a város regionális központi szerepe szakmai szempontból megkérdőjelezhetetlen, de ami nem jelenti azt, hogy a régió második legnagyobb városa, Kaposvár részéről, politikusai befolyásából fakadóan, ne merűlt volna fel a rivalizálás igénye.

Úgy véljük, a különböző felmérésekben tükrözűdű kitűnű értékelés nem a város kitűnű teljesítményéből, mint inkább a környezet (a régió) és a régiós városállomány funkcionális és általános fejlettségéből adódik. A magyarországi régiók közül ui. egyetlen egyet sem fejez ki, képvisel, jelenít meg olyan mértékben a régióközpont, mint a Pécs központú Dél-Dunántűlt.

Egy új dimenziót jelent az, hogy a város elnyerte az Eurűpa Kulturális Fűvűrosa (EKF) címet, és ezáltal egy új (eurűpai), városkűrbe is bekerűlt. Ennek lehetséges következményei potenciálisan nagyon kedvezűek. Ugyanakkor ezek a növekedési potenciálok, csak egy aktív kűlkapcsolati politika révén realizálhatók.

Az 1990-es évek végén kutatásokat folytattunk abban a megkűzelítésben, hogy a régióközponti szerepet milyen feltételek mellett tűltheti be egy város. Feltételeztűnk egy ideális állapotot, amelyet akkor alapvetűnek gondoltűnk, és azt vizsgáltűnk, hogy ez milyen mértékben van meg a magyarországi városhálózat elemeiben. A vizsgált városi jogű telepűlési kűrben így olyanok is megjelentek, melyeknek méréte és jogi-igazgatási szerepe elmarad a MJV kűrtűl, de mégis van olyan vonatkozásűk, amelyek alapján kiemelkednek a telepűlészálózatból (pl. Siűfok, Keszthely vagy Esztergom) Pécs

szerepének értékelésekor a saját méréseink mellett figyelembe vettünk különböző, a témakörben publikált vizsgálatokat is.

Magyarország egésze szempontjából a dél-nyugati stratégiai irányban a kapcsolati terület földrajzilag determináltan az ún. geográfiai Dél-Dunántúl. Történetileg konstans módon stratégiai útvonalak haladnak keresztül ezen a területen, amelyek meghatározzák a térszerkezeti alapvonásokat és Pécs helyzetét is.

Pécs a meghatározó térszerkezeti vonalak közötti átmeneti zónában található. Népesedési, intézményi, kulturális és politikai súlyánál fogva régióközponti szerepe evidencia, de az elmúlt évtizedek fejlődését indukáló bányászati-energetikai szektor eltűnésével, átalakulásával szerepe több szempontból is megkérdőjeleződött.

A funkcióváltás (bányászati-ipari központból korszerű szolgáltató-ipari központtá) részben spontán, részben tervezett folyamatok révén zajlott le. Ugyanakkor az elvesztett ipari munkahelyeket és funkciókat az újak nem tudták teljes mértékben pótolni, ami a jelenlegi válság és válságérzet fő oka.

A város a régióban elsősorban államigazgatási, egészségügyi-szociális, kereskedelmi és oktatási-kulturális funkciói révén jelenik meg. A kiépült kiskereskedelmi kapacitás igen jelentős és a földrajzi régió egésze számára meghatározó jelentőségű. Az oktatási funkciók döntően az egyetemhez kapcsolódnak, illetve a város néhány középiskolájához. A foglalkoztatásban betöltött regionális szerepköre egy nagyságrenddel marad el a fenti funkcióktól.

A régió további urbánus térségeiben is változásokat mérhetünk. Kaposvár impozáns fejlődésen ment keresztül az elmúlt bő egy évtizedben. Jelentős beruházások történtek a város infrastruktúrájába, a gazdasági szerepkört illetően az eredmények szerényebbek. Az autópálya-építés, az új dunai híd Szekszárd számára teremtett új lehetőségeket. Ugyanakkor nem indultak meg a városban azok a folyamatok, amelyek révén ezek a kedvező változások, pozitív hatásukat kifejezhetnék.

Az általunk 1998 és 2001 között folytatott vizsgálat eredményei részben egybevágnak a Csapó Tamás által megállapítottakkal³, másrészt viszont a nemzetközi dimenziók vonatkozásában más települések is megjelentek a „térségünkön”. Ilyen Siófok, Mohács, és részben Szigetvár. Ezen települések olyan adottságokkal, funkciókkal rendelkeznek (Siófok a nemzetközi turizmus, Mohács a kikötői funkció, Szigetvár pedig a kulturális öröksége révén), melyek a nemzetközi kapcsolatok alakítása vonatkozásában tényezővé teszik őket.

Ma egy olyan méretű és szerepkörű városnak, mint Pécs, a globalizációs folyamatok által erőteljesen átformált világban, nemzetközi dimenziókban szükséges végiggondolni a helyét, szerepét. Különösen fontos megtalálni a kooperációs kapcsolatok helyes területi léptékét, dimenzióit.

Esetünkben ráadásul egy olyan vidéki városról van szó, amely egy erőteljesen a fővárosi agglomerációra koncentrálódott országban található, mint Magyarország.

Pécs esetében, földrajzi helyzete, hagyományos kapcsolati rendszere és az Országos Területfejlesztési Koncepció az ún. dél-nyugati stratégiai irány tekintetében határoznak meg érdekeltséget és feladatokat a város számára. Ez a térség a Boszporusztól az Európa legnyugatibb pontjának számító Roca-fokig terjed (az *EKF társfőváros Isztambultól a*

³A regionális szerepkörért folytatott verseny a dolgozatban ismertetett, Csapó Tamás által folytatott vizsgálat szerint a régióban a következő eredményeket hozta. Pécs első helye az országos elsőség nyomán komolyan aligha vitatható. Kaposvár a MJV listán a középmezőnyben végzett, a 11. helyen, Szekszárd a 17. és a megyeszékhelyek közül csupán egy szerepel mögötte (Salgótarján). A földrajzi Dél-Dunántúlon fekvő, de a Nyugat-Dunántúlhoz integrált Nagykanizsa a ranglista 19. helyén áll (a zalai megyeszékhely Zalaegerszeg a 14.).

Pécs számára kiemelt jelentőségű V. számú (TEN) korridor végpontjának számítótó Lisszabonig).

Két vonatkozásban vizsgáltuk a város nemzetközi helyzetét. Pécs elnyerte az Európa Kulturális Fővárosa címet, melyet 2010-ben viselhet. Ez azt jelenti, hogy elismerték adottságait Európa legjelentősebb kulturális szerepkörű városai között.

A 2010-es évben az Essen-Pécs-Isztambul városok köre viseli a kitüntetett címet. A kiválasztott városkör (az államok eleve meghatározottak voltak) rokonítható az ún. Duna-térrel. Ez utal egyben a Balkán, illetve az eurázsiai Törökország jelentőségére is. Szimbolikus üzenete világos, Pécs akkor tölthet be európai küldetést, ha közvetítő szerepet játszhat „Európa” és az attól sok tekintetben különböző „Balkán” és Törökország között. Ezt fejezi ki az EKF mottója (Határtalan város) és a „Balkán kapuja” cím is.

A 2007-13-as időszakban a területfejlesztési célzatú, már korábban kialakított európai uniós tervezési CADSES térséget egy északi és egy déli részre bontották. Magyarország mindkettőben résztvevő. A SEES (*South East European Space*) térség esetében azonban az irányító hatóság is Budapestre delegált. Ez Pécs számára a délkelet-európai térségben bizonyos előnyöket kínál. A Duna-Dráva-Száva együttműködés továbbfejlesztésével, továbbá az EKF-ben szerzett ismertség és kapcsolatrendszer, valamint a kialakítandó nemzetközi intézményrendszer és funkciók révén esélyt kaphat kulturális (és oktatási) közvetítő funkciók betöltésére a térség felé.

A vizsgálataink során a nemzetközi kapcsolatok egy széles körében tekintettük át Pécs városa intézményi kapcsolati hálóját. A kapcsolatokat három intézményi dimenzióban gondoltuk végig, (*1. a megyei jogú város, 2. Pécs-Baranya megye központja, 3. a Dél-Dunántúli Régió központja*).

Az első körben Pécs MJV partneri kapcsolatait tekintettük át. A dél-dunántúli régió külkapcsolati stratégiája keretében az egyes szereplők ötfokozatú skálán értékelték kapcsolataik fontosságát, jelentőségét. A felmérés szerint Pécs MJV 24 kapcsolatot adott meg meg, illetve értékelt.

Hat kapcsolatot, jellemzően a nagy földrajzi távolságra fekvőket értékelték gyengébben, mint „fontosat”, ezek francia, észak-amerikai, izraeli és török városok. A többi 18-at, mint „nagyon fontosat” ítélték, ezek közül nyolc ún. egykori „EKF”-város.

A városok mérete és funkcionális megoszlása változatos, különösebb stratégiát nem tükröz. A legnagyobb város közel 10 milliós, és két főváros is található köztük, a többi változatos skálán mozog. Kérdéses a partnerkapcsolatok egy részének jövőbeli tartóssága, ilyen méretbeli és funkcionális differenciák esetében.

Földrajzi eloszlásban a legnagyobb csoportot a délkelet-európai térség adja (összesen 10 partneri kapcsolattal). Közép-Európához öt kapcsolat fűződik. Egy város jelzi még Észak-Európa (finn kapcsolat), míg három Nyugat-Európa (az angol, a holland, a francia kapcsolat) jelentőségét. Egy város van még Dél-Európából (olasz kapcsolat), míg a többi Európán kívüli (kettő a Közel-Keletről, kettő pedig Észak-Amerikából).

Láthatólag érvényesül a térhatékonyság elve a partnerkapcsolatok földrajzi eloszlásában. A távolsággal fordítottan arányos a kapcsolatok fontosságának megítélése, illetve a távolsággal arányosan változik a kapcsolatok száma. A partnerkapcsolatok szövete Délkelet-Európában a legsűrűbb, ez megfelel a dél-nyugati kapcsolati szerep felfogásnak.

A városokhoz (mint Baranya megye természetes központjához) szorosan kapcsolódnak a megye nemzetközi kapcsolatai, ha ezek intézményesen nem is a MJV-hoz kötődnek. Jelentősége számára elmarad az előbb felsorolt körtől.

A Baranya megye pécsi intézményi központjához kötődő partneri kapcsolatok száma 19. Az ötfokozatú skálán minden fokozatban szerepelnek partnerek. A térhatékonyság elve itt is érvényesül, tehát a távolsággal arányosan csökken a partnerek száma. A

földrajzi eloszlás elemzésével kiderül, hogy feltűnően hiányoznak a stratégiai jelentőségű délkelet-európai kapcsolatok, illetve a kisszámú említések fontossági megítélése is igen alacsony. Kitüntetett figyelmet a fejlett, közép-és nyugat-európai térségek kaptak.

A Dél-Dunántúli Régió esetében is releváns a központi hely szerepe. Az intézményrendszer kiforratlansága és relatíve rövid múltja miatt csak nagy óvatossággal lehet kezelni a sokágú kapcsolatokat, melyek alapvetően a regionális fejlesztési ügynökség KHT-hoz kötődnek (DDRFÜ). A listán 44 partneri kapcsolat található, de a szereplők státusza, a kapcsolatok jellege rendkívül heterogén. A potenciálisan nagy horderejű kapcsolatok mellett számos, egyelőre jelentéktelennek tűnő, nem is intézményesült kapcsolat szerepel a felsorolásban. Egészében a térhatékony elvnek érvényesülése ebben az esetben is látható. A kapcsolatok döntően közép- és nyugat-európai partnerekkel alakultak ki, az ügynökségi szervezetnek, alapvetően az európai uniós pályázati pénzek elosztási rendszere által motivált orientációjának megfelelően.

A három intézményi kapcsolati kör egymással csak részben mutat orientációs azonosságot. A MJV kapcsolati rendszere részben megfelel a nagytérségi szerepnek, azon túl nem érzékelhető a térhatékony elvén túl stratégiai megfontolás. A megyei és a régiós vezetés nem érvényesíti a külkapcsolatok alakításában a nagytérségi szerepből adódó feladatokat.

Összegzés: A balkáni közvetítő szerep Szeged mellett potenciálisan meghatározó városa Pécs, a régióközpont. A vizsgálataink arra mutatnak, hogy erős regionális intézményi szerepe nem abszolút, hanem relatív fejlettségéből származik. E szerint a különböző vizsgálatok által kimutatott előkelő helyzete a magyarországi MJV-k körében a dél-dunántúli régió városhálózatának fejletlenségéből adódik. Egy magyarországi régióban sem játszik olyan meghatározó szerepet a régióközpont-város, mint esetünkben. Az Európa Kulturális Fővárosa cím elnyerése ráirányította a figyelmet a város nagytérségi szerepére. A jelenlegi külkapcsolati aktivitás nem határozza meg a város életét, legfeljebb jelzésértékűnek tekinthető. A város adottságainak és korlátainak elemzése kapcsán az a felismerés kapott megerősítést, hogy Pécs nem mint gazdasági irányítóközpont, hanem kulturális-oktatási profilját fejlesztve tölthet be egy korlátozott, de a város jövője szempontjából mégis alapvető jelentőségű nemzetközi szerepet, az ún. dél-nyugati kapcsolati irányban. Ez a kapcsolatrendszer a Nyugat-Balkán és Itália egyes térségeiben működhet hatékonyan. Ugyanakkor ez a lehetőség még inkább eltávolítja/eltávolíthatja a saját régiójától, paradox módon elszigeteltté válik saját háttérterületétől, amely csak csekély mértékben képes ehhez a nemzetközi jellegű lehetőségkörhöz kapcsolódni.

3. Magyarország orientális öröksége, Pécs, mint “Balkán-kapu” egy lehetséges tartalma

A következő oldalakon egy ajánlást fogalmazok meg a magyar és pécsi hozzájárulásra a balkáni térséggel kapcsolatban. Mivel nehéz a “balkániság” megfogalmazása és sok pejoratív íz kapcsolódik hozzá, ezért a fogalommal és a tartalommal is óatosan kell bánni. Általában a balkániság ideája Magyarországon és Pécsen a volt jugoszláv térséghez kapcsolódik. A főleg a horvátság, kisebb mértékben a szerbség kultúrájához (ének, népzene, tánc, színház, irodalom, képzőművészet) kapcsolódó eseményeket értik/értjük alatta. Ez ugyanakkor nagyon kockázatos, a nemzetközi kapcsolatainkat illetően veszélyes felfogás, hiszen a Pécsen meghatározó jelentőségű horvátok nem tekintik magukat balkáninak, ahogy az anyaországiak sem. Az utóbbi időben az Európai Unió felé forduló szerbek is egyre inkább hangsúlyozzák európai kötődésüket. A jóval távolabbi anyaországgal, kis számú és gyengébb szálakkal kötődő magyarországi bolgár, görög és bosnyák kisebbségi csoportok nem képeznek kulturális alternatívát. A horvátság

és a szerbség kulturájának szerepeltetése az EKF-keretében nem tudja ebben a helyzetben megoldani ezt a kérdést, ellenben a nemzetközi kommunikációban még problémákat is generálhat. A pécsi pályázatban szereplő Déli Kulturális Övezet elnevezés ugyan alternatívaként használható, de névként nem bevezetett, másrészt kérdéses a tartalma koherenciája.

Határozottan más dimenzióba helyezhetné a kérdést, ha ez a “Balkán-kapu” szerep egy teljesen más kulturális összefüggésrendszerben jelenne meg, amit én röviden “magyar orientalizmusnak” nevezek. Az elmúlt évek kutatásai, olvasmányai és utazásai során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a Balkán a magyarság, de Európa számára is elsősorban a (főként muszlim) keletre nyíló ablak, ez kulturálisan és társadalompolitikailag is a legkarakteresebb vonása. Így a Balkán vizsgálata és élménye nem választható el ettől az attitűdtől. Mindez nem a déli szláv népek, a görögök és az albánság, vagy a vlah népség kulturájának lekicsinylését jelenti, hanem egy másfajta megközelítést, amelyben ezen népek “orientalizmusa” is ugyanígy megjeleníthető. Kérdés persze, hogy ezt itt és most, nekünk pécsieknek kell-e megtennünk?

Számunkra, magyaroknak a Kelethez való viszony nagyon érzékeny kérdés. Mai tudásunk szerint azok az ugor népek, melyek köréből nomadizálva útnak indultunk, ma is Nyugat-Ázsiában élnek. Eredetünket tekintve tehát ázsiai nép vagyunk. A magyarság a népvándorlás időszakában az eurázsiai sztyeppéken a türk népekkel élt együtt és kultúrájukból rendkívül sok mindent átvett, vélhetően erősen össze is keveredett velük, melynek antropológiai öröksége kimutatható. A honfoglalás korától kezdődően a különböző, ún. csatlakozott népek (kabarok, besenyők, kunok, jászok) befogadásával ez az orientális jelleg fennmaradt, és részletekben gazdagodott, a keleties (hun, szittyai) identitásunk alapja volt. Az oszmán hódítás idején az iszlám balkáni változatával került szoros kapcsolatba, majd a hódoltság másfél évszázados időszakában, részben együtt is élt ezzel az iszlám fedést kapott orientális kultúrával. A török hódítás ezen korszaka ellentmondásos szerepet játszik a magyar történelemben, de a kevés pozitívuma éppen a kultúrában jól megfogható. A török/iszlám hatás az irodalomban, képzőművészetben, zenében, konyhaművészetben stb. tetten érhető és inspirálta a magyar intellektust, gondoljunk a nemzetközi híró orientalistáinkra (Goldziher, Stein, Csoma, Germanus, Vámbéry, Prinz, Cholnoky stb.), a kelet-kutatás, illetve őshaza-kutatás máig ívelő és Pécsen is jelen lévő hagyományaira.

Napjainkban a culture, a művészetek terén az iszlámmal, a Közel-Kelettel való foglalkozás nem csupán egzotikus, hanem kifejezetten divatos, népszerű téma is a világban. A fejlett államokban mindenütt növekvő érdeklődést keltenek az iszlám művészettel kapcsolatos rendezvények, kiállítások, de a tudományos konferenciák is. Ez mögött részben az áll, hogy Európában a második legjelentősebb vallási közösség lett az elmúlt években a kereszténység után, köszönhetően a növekvő beáramlásnak. A politikai viták keresztüztébe került a muszlim közösségek integrációja is az egyes jelentős európai államokban. A Mediterrán Unió eszméje, az Anna Lindh Foundation megalapítása az uniós tagállamok részéről, a hangsúlyos európai részvétel a közel-keleti békefolyamatban és az energiaválság megoldására az iszlám világ egyes államaival közösen végiggondolt megoldási lehetőségek és még más tényezők mutatják a kérdés fontosságát. Az Essen-Pécs-Isztambul tengely üzenete félreérthetetlen – az iszlámot és a Keletet lehetetlen nem megjeleníteni az EKF programban.

Probléma ugyanakkor, hogy Magyarország részben kivétel a fenti európai folyamatok alól. Nincs mediterrán politikánk, az ALF hálózat (melynek azért egyik alapítója a pécsi KMBTK) gyenge, nincs olyan közgyűjtemény, mely főprofiljában az iszlám művészettel foglalkozna (csupán nagyobb gyűjtemények egyes értékes részei kapcsolódnak a témához). Igazán jelentős (európai rangú), időszakos iszlám művészeti kiállítás sem volt az elmúlt években nálunk. *(Kivételesnek tekinthető a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum,*

mely törekszik egy magyarországi iszlám művészeti és kulturális központ kialakítására, ugyanakkor a hagyományok hiánya és a földrajzi elhelyezkedése miatt bár ez egy igen tiszteletreméltó, de nem igazán autentikus helyszínen megvalósítani tervezett kezdeményezés).

A “magyar orientalizmus” ugyanakkor kivételes jelenség. Az orientalizmus, orientalisztika a “Kelettel” való sokoldalú, tudományos igényű foglalkozást jelenti. Ebben a megközelítésben megjelenik valamiféle európai felsőbbrendűség, etnocentrizmus, melyet az utóbbi évtizedekben a keletiek többször kritikai módon szóvá is tettek⁴. Az orinentalizmus alapvetően olyan népek körében alakult ki, amelyek gyarmattartóként kerültek kapcsolatba a térséggel. A magyarság ezzel szemben a keleti gyökerek keresése, a sok évszázados szomszédság, illetve a hódoltsági időszak oszmáni “gyarmatosítása” révén került kapcsolatba az iszlámmal, a Közel-Kelettel és Belső-Ázsiával. Nem volt gyarmatosító, sőt az oszmáni hatalom elnyomásában szenvedett hosszú időn át. Ez nagyon fontos! A kulturális kölcsönhatás így egy másfajta partnerségben, a nyugatiakétól különböző attitűdben jelentkezett, amely Keleten rokonszenvet kelthet.

Ezt az egyediséget fejezheti ki a pécsi EKF programsorozat részben, amihez a város és a környező baranyai kisvárosok török kori emlékei autentikus környezetet biztosíthatnak. . (*Pécsen a kiemelkedő építészeti emlékek: a Gázi Kászim és a Jakováli Hasszán dzsámik, Memi pasa fürdője, Idrisz baba türbéje, a Tettye, Sátorhelyen az emlékpark, Mohácson az új néprajzi múzeum, Siklóson a vár, török-fürdő, Szigetváron a vár, a török-magyar barátság park, esetleg még bekapcsolható Ozora, Simontornya várak stb.*)

Így a pécsi EKF “Balkán-kapu” dimenzió tartalma Európában a napjainkban felemelkedő ázsiai, részben muszlim térségek felé kinyújtott kéz lehet. Európai dimenziókban nem elsősorban a Balkán, egyébként zsugorodó térségének integrálása lehet ma a legfontosabb európai kérdés, hanem a kapcsolat a Kelettel, amely csak az egyenrangúság és az egyenjogúság elvein épülhet fel, illetve működhet, és amelynek egy európai mintája a kultúrában a magyar orientalizmus lehet. Ez bemutatatható a Zsolnay, Ibrahim Pecsevi, Liszt és Bartók, továbbá a magyarországi népzeneészek közreműködésével. Így tölthet be Pécs egy fontos európai szerepet, lehet markáns és világszínvonalú.

Irodalom

1. BEREND T. I. (szerk.) (1986): Helyünk Európában, I–II. (Nézetek és koncepciók a 20. Századi Magyarországon.) Budapest, Magvető Könyvkiadó.
2. CSAPÓ T. (2002): A magyar megyei jogú városok regionális funkcióiról. – Területi Statisztika (5.(42.) évf.) 3. sz. 168. o.
3. CHOLNOKY J. (1917): A Magyar-medence kapcsolata a Balkánnal. – Turán, V. évf. pp. 76–85.
4. ERDŐSI F. (2006): A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői. – Balkán Füzetek No. 3.pp. 124.
5. FEHÉR G. (1932): Kanitz Fülöp Félix, a „Balkán Kolombusa” élete és munkássága, 1829–1904. Budapest, Franklin ny. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára.
6. FODOR F. (2006): A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest, pp.820.

⁴ Gondoljuk el, miért nincs pl. occidentalizmus, amelynek keretében a kínaiak, japánok, indiaiak minket, magyarokat, németeket, franciákat, svédeket, kanadaiakat stb. vizsgálnak?! (PN)

7. FODOR F. (1917/a): A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 1.
8. FODOR F. (1917/b): Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesvár, Hunyadi nyomda. A Temesvári Balkán Iroda Kiadványai, No. 4.
9. GÁL I. (szerk.) (1942): Magyarország és a Balkán. (A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában). A Magyar Külügy Társaság Balkán Bizottsága. Balkán Könyvtár No. 1.
10. Glatz F. (szerk.): A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban?
11. HÓVÁRI J. (2006): Adriai és balkáni hatások a Balatontól a Dráváig. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
12. ILLÉS I. (2003) Közép- és Dél-Kelet Európa az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
13. KOSÁRY D. (1990): Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttér, Budapest, pp. 464.
14. KOZMA F. (1992): Gondolatok Európáról és az európaiságról. – Gazdaság és Társadalom, 1., pp.5–70.
15. MENDÖL T. (1948): A Balkán földrajza. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvek.
16. SCHINDLER M. (1913): Az Adria felé vezető útaink geográfiája. Pátria, Budapest 58 p.
17. SZABÓ P. Z. (1942): Szeged és a Balkán. – Délvidéki Szemle, 1. évf., 8. sz., pp. 305–309.
18. SZABÓ Z. (1937): A Vaskapun túl. (Balkáni útikönyv.) Budapest, Stephaneum ny.
19. SZEBÉNYI A. (2006): Szuburbanizáció a pécsi agglomerációban. In: Pap N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
20. VARGA L. (1948): Magyarország és a Balkán vasúti vonatkozású kapcsolatai. Budapest, Balkán Intézet, Balkán Könyvtár No. 4.), Radó ny.

Országos Területfejlesztési Hivatal: Országos Területfejlesztési Koncepció 2005.